

1. BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS BENDROSIOS DALIES KLAUSIMAI

LIETUVOS RESPUBLIKOS BAUDŽIAMASIS KODEKSAS IR NAUJOS BAUDŽIAMOSIOS POLITIKOS TEISINIAI PAGRINDAI

Prof. habil. dr. Vytautas Piesliakas

Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 45 84
Elektroninis paštas V.Piesliakas@tic.lt

*Pateikta 2003 m. rugsėjo 3 d.
Parengta spausdinti 2003 m. gruodžio 1 d.*

Recenzavo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjas doc. dr. Egidijus Bieliūnas ir Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės katedros lektorius dr. Andrius Nevera

S a n t r a u k a

Straipsnyje analizuojamos naujojo Baudžiamojo kodekso (toliau – BK) baudžiamosios politikos nuostatos. Teigiama, kad naujojo BK nuostatos turės įtakos baudžiamosios politikos švelnėjimui. Autorius bando pagrįsti tokią išvadą analizuodamas įstatymų leidėjo požiūrį į veikų kriminalizavimą ir dekriminalizavimą. Analizuojamas ir lyginamas požiūris į veikų baudžiamumą. Daroma išvada, kad naujojo BK veikų baudžiamumo nuostatos apskritai yra švelnesnės. Analizuojama baudžiamojo nusižengimo sąvokos įvedimo reikšmė baudžiamosios politikos požiūriu, mažareikšmės veikos sąvokos pokyčiai ir su tuo susiję teisiniai padariniai. Analizuojamos naujojo BK spragos, įstatymai, priimti jau įsigaliojus naujam BK, jų taikymo problemos. Naujojo BK nuostatos analizuojamos ir baudžiamųjų įstatymų galiojimo laike požiūriu. Nagrinėjama veikų perkvalifikavimo bei bausmių švelninimo metodika.

Naujų kodeksų priėmimas yra didelis teisinis valstybės gyvenimo įvykis. Tokie dalykai atsitinka nedažnai. Viena žmonių karta paprastai tik kartą per gyvenimą susiduria su ištisu kodeksų pakeitimu. Būtinybė priimti naujus susistemintus įstatymų rinkinius iškyla tada, kai atsiranda poreikis keisti ne atskirus įstatymus, o nusikalstamumo kontrolės koncepciją, požiūrį į baudžiamąją teisę bei baudžiamąją politiką. Trylika metų atkūrus Nepriklausomybę galiojo Baudžiamasis kodeksas, kurio koncepcija buvo parengta daugiau kaip prieš keturiasdešimt metų. Be abejo, per keturiasdešimt metų buvo priimta gana daug įstatymų, kurie turėjo didesnės ar mažesnės įtakos baudžiamajai politikai. Ypač įstatymų keitimo procesas suaktyvėjo po 1990 m. [1]. Tačiau jokia dalinė reforma negali prilygti viso BK pakeitimo reikšmei. Kai 2000 m. rugsėjo 26 d. buvo priimtas naujas BK, mažai kas pagalvojo, kaip naujos BK nuostatos pakeis teisininkų, nusikaltusių asmenų, taip pat jų aukų gyvenimą. Juo labiau, kad pradžioje nebuvo net apytikriai nustatytas BK įsigaliojimo laikas. Pagaliau 2002 m. lapkričio 23 d. įstatymu buvo nustatyta, kad BK įsigalios 2003 m. gegužės 1 dieną [2]. Kartu su BK įsigaliojo Baudžiamojo proceso ir Bausmių vykdymo kodeksai.

Kaip ir kokia linkme naujojo BK nuostatos paveiks baudžiamąją politiką Lietuvoje, baudžiamosios justicijos institucijų darbą, kokią įtaką jų taikymas turės prasikaltusiems asmenims?

Mūsų baudžiamieji įstatymai ilgą laiką buvo kritikuojami ir šalyje, ir už jos ribų dėl to, kad, kritikų manymu, yra per daug griežti. Iš pradžių buvo sakoma, kad tai sovietinės sistemos palikimas. Bet per tryliką Nepriklausomybės metų sovietinių įstatymų neliko nė šešėlio. Deja, ir dvidešimt pirmojo amžiaus pradžioje vis dar nepaliaujama kalbėti apie nepagrįstą mūsų baudžiamųjų įstatymų griežtumą.

Po 1990 m. baudžiamųjų įstatymų leidybos procesas Lietuvoje tapo kaip niekad aktyvus. Tačiau į akis krito tai, kad įstatymų keitimas dažniausiai buvo siejamas būtent su veikų kriminalizavimu ir baudžiamojo poveikio priemonių griežtinimu. Po 1990 m., kai dėl įvairių priežasčių buvo atsisakyta kelių bausmių, o kai kurių bausmių, pavyzdžiui, pataisos darbų, taikymo galimybės sumažėjo, už daugelį ypač dažnai daromų nusikaltimų įstatyme teliko tik viena – laisvės atėmimo – bausmė. Tačiau laisvės atėmimo bausmės dydžiai atskirų BK straipsnių sankcijose buvo didinami ir už daugelį nusikaltimų net minimali bausmė pasiekė 4–6 ar net 10 metų laisvės atėmimo. Minimalus baudos kaip tinkamiausios alternatyvos laisvės atėmimui dydis 1996 m. rugsėjo 24 d. ir 1998 m. liepos 2 d. įstatymais buvo nustatytas 100 MGL, o už savanaudiškus nusikaltimus – 200 MGL, dėl to bauda taip pat tapo „mirštančia“ bausme [3]. Jos taikymas 1999 m. sumažėjo iki 3 procentų [1, p. 77, 78]. Daugėjo nusikaltimų, kuriuos padarius buvo numatytas privalomas turto konfiskavimas.

Ir tik 1999 m. lapkričio 25 d. pasirodė pirmieji požymiai, rodantys, kad įstatymų leidėjas pasiryžęs keisti – švelninti – baudžiamąją politiką. Buvo priimtas įstatymas, kuriuo už daugelį nusikaltimų buvo sumažintas minimalus laisvės atėmimo bausmės dydis [4]. Šis įstatymas buvo posūkis Lietuvos baudžiamojoje politikoje. Po kiek laiko – 2001 m. spalio 9 d. – pasirodė įstatymas dėl baudos minimalaus dydžio sumažinimo – baudos minimalus dydis buvo nustatytas 1 MGL [5].

Taigi kokia kryptimi toliau vystysis naujasis BK – ar baudžiamoji politika toliau švelnės, ar baudžiamoji represija bus griežtinama? Naujojo BK nuostatos kol kas tęsia tendencijas, įtvirtintas 1999 m. lapkričio 25 d. įstatyme.

Didžiulę įtaką baudžiamajai politikai ir teisėsaugos institucijų darbo apimčiai daro nusikalstamų veikų sąrašas. Svarbu, ar naujasis BK plečia baudžiamosios teisės taikymo sritį, ar ją siaurina, perduodamas baudžiamosios teisės funkcijas kitoms teisės šakoms? Reikia paminėti, kad šioje srityje naujasis BK numato nemažai naujovių, kurios turės gana didelę įtaką baudžiamajai politikai. 2000 m. BK nedaug atvejų, kai veikos absoliučiai dekriminalizuotos, tačiau tokių atvejų yra. Naujajame BK nėra straipsnio, kuris numatytų operacijų su užsienio valiuta ar vertybiniais popieriais taisyklių pažeidimo sudėtį. Taigi asmenims, kurie nuteisti pagal 1961 m. BK 329 straipsnį, bylos turės būti nutrauktos, ir jei tokie asmenys nėra nuteisti dar ir už kitus nusikaltimus, jie turės būti nedelsiant atleidžiami nuo bausmės.

Kita dekriminalizuota veika – transporto priemonės vairavimas esant neblaiviam. Ši veika turi prieštaringą istoriją. Ji jau buvo kartą dekriminalizuota 1993 m. [6], tačiau 2000 m. kovo 28 d. įstatymu jos baudžiamumas buvo atnaujintas nepaisant bendros tendencijos nekurti sudėčių su prejudicija [7]. Įdomu, kad naujojo BK originalios redakcijos BK 281 straipsnio 6 dalis numatė baudžiamąją atsakomybę už transporto priemonės vairavimą esant neblaiviam, net išplečiant baudžiamosios teisės taikymo sritį, nes buvo atsisakyta veikos pakartotinum, t. y. prejudicijos kaip baudžiamosios atsakomybės sąlygos. Ir tik prieš įsigaliojant naujajam BK 2003 m. balandžio 10 d. įstatymu ši norma buvo pašalinta iš BK paliekant tik administracinę atsakomybę už šią veiką [8].

Naujojo BK 281 straipsnis pasižymėjo dar ir tuo, kad jo originali redakcija nenumatė baudžiamosios atsakomybės vairuotojui už eismo saugumo taisyklių pažeidimą, jei dėl to buvo nesunkiai sutrikdyta kito asmens sveikata, tuo atveju, jei vairuotojas jas pažeidė nebūdamas apsvaigęs nuo alkoholio ar narkotikų. Atsakomybės už tokią veiką nenumatė ir Administracinių teisės pažeidimų kodeksas. Įstatymuose susidarė spraga. Tačiau ši dekriminalizacija išsilaikė neilgai. 2003 m. liepos 4 d. įstatymu BK 281 straipsnis buvo papildytas ir BK 281 straipsnio 1 dalis jau numatė vairuojančiam transporto priemonę asmeniui bausmes ir už tokių padarinių sukėlimą [9]. Be abejo, ši spraga neliks nepastebėta. Beveiki 3 mėnesius (įstatymas įsigaliojo 2003 m. liepos 25 d.) už eismo saugumo taisyklių pažeidimą, sukėlusį

nesunkų sveikatos sutrikdymą, nebuvo nustatyta nei baudžiamosios, nei administracinės atsakomybės.

Neaiškumų kėlė ir BK 176 straipsnio originali redakcija, numatanti atsakomybę už darbų saugos teisės aktų pažeidimą. BK 176 straipsnio dispozicija nenumatė atsakomybės už darbų saugos ir sveikatos apsaugos darbe teisės aktų reikalavimų pažeidimą, sukėlusį pavojingus padarinius, t. y. mirtį ar sveikatos sutrikdymus. Tai, tikriausiai, buvo techninė įstatymų leidėjo klaida. Tačiau ji turėjo sukelti gana reikšmingų teisinių padarinių tiems asmenims, kurių bylos tiriamos, nagrinėjamos teismuose ar jie jau nuteisti. 2003 m. liepos 4 d. įstatymu BK 176 straipsnis buvo papildytas ir spraga likviduota [9].

Taigi beveik 3 mėnesius nei už eismo saugumo taisyklių pažeidimą, sukėlusį nesunkų sveikatos sutrikdymą, nei už darbų saugos teisės aktų reikalavimų pažeidimą, sukėlusį sveikatos sutrikdymus ar mirtį, nebuvo numatyta baudžiamosios atsakomybės. O kadangi minėtu 2003 m. liepos 4 d. įstatymu tokia atsakomybė jau buvo nustatyta, iškyla tarpinio įstatymo taikymo problema. Remiantis BK 3 straipsnio 2 dalimi švelninantis bausmę įstatymas turi grįžtamąją galią, t. y. taikomas asmenims, padariusiems atitinkamą veiką prieš įsigaliojant tokiam įstatymui. Šiuo atveju tarpiniai įstatymai arba naikino veikos nusikalstamumą (BK 281 str.), arba švelnino veikos baudžiamumą (BK 176 str.), taigi tarpinis įstatymas turi būti taikomas visais atvejais asmenims, padariusiems minėtas veikas iki 2003 m. gegužės 1 d. [10].

Asmenims, padariusiems minėtas veikas po 2003 m. gegužės 1 d., bet iki 2003 m. liepos 25 d., sprendžiant jų baudžiamosios atsakomybės klausimą, taikomos BK 3 straipsnio 1 dalies nuostatos, t. y. jie atsako pagal nusikalstamos veikos padarymo metu galiojusį įstatymą. Nusikalstamos veikos padarymo metu (jei tai buvo 2003 m. gegužės 1 d.– 2003 m. liepos 25 d.) galiojo BK 176 straipsnio (2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymo redakcijos) nuostatos, pagal kurias minėta veika yra tik baudžiamasis nusižengimas, o dėl eismo saugumo taisyklių pažeidimo baudžiamosios atsakomybės iš viso nebuvo. Tiesa, pasigirsta nuomonių, kad tokiais atvejais reikėtų taikyti bendrąją normą ir asmens veiką kvalifikuoti pagal BK 132 straipsnio 3 dalį ar BK 137 straipsnio 3 dalį, arba BK 139 straipsnį. Autoriaus nuomone, to daryti negalima. Pagal bendrąją normą veika gali būti kvalifikuota tuo atveju, jei įstatymų leidėjas iš viso atsisako specialiosios normos. Minėtais atvejais specialioji norma išliko. O tai reiškia, kad įstatymų leidėjas arba sąmoningai, arba per klaidą atsisakė tam tikrų baudžiamąjo teisinio reguliavimo padarinių. Būtų nelogiška, jei vairuotojo, dėl eismo saugumo taisyklių pažeidimo sukėlusio sunkų sveikatos sutrikdymą, veika būtų kvalifikuojama pagal specialiąją normą (BK 281 str.), o ta pačia veika sukėlusio nesunkų sveikatos sutrikdymą veika būtų kvalifikuojama pagal bendrąją normą ir vairuotojas atsakytų dėl nesunkaus sveikatos sutrikdymo, padaryto dėl neatsargumo pagal BK 139 straipsnio nuostatas.

Be to, jei bendrosios ir specialiosios normos santykio požiūriu analizuotume veikų, susijusių su darbų saugos teisės aktų reikalavimų pažeidimu, kvalifikavimą, nesunkiai pastebėtume, kad BK 176 straipsnio numatyta sudėtis yra labai specifinė. BK 176 straipsnio numatytos veikos subjektas yra specialusis – tai asmuo, įmonėje atsakingas už darbų saugą. Jo veika (darbų saugos teisės aktų pažeidimas) dažniausiai pasireiškia neveikimu, o neveikimas susijęs su teisės aktų reikalavimų nevykdymu. Tiesiogiai jis nei gyvybės nukentėjusiajam atima, nei sveikatos sužaloja. Tuo tarpu nusikaltimai žmogaus gyvybei arba sveikatai reikalauja tiesioginio priežastinio ryšio, kad asmuo savo veika atimtų gyvybę ar sužalotų sveikatą.

Be to, įstatymų leidybos procesas eina ne vien dekriminalizacijos keliu. Naujame BK atsirado ir visiškai naujų sudėčių: naujas skyrius „Nusikaltimai informatikai“, naujas nusikaltimas numatytas BK 276 straipsnyje „Kenksmingų sveikatai produktų gamyba arba prekyba“.

Viena esminių naujovių, turėsiančių įtakos baudžiamajai politikai, yra nusikalstamų veikų klasifikacijos įvedimas. Iki šiol mes baudžiamąją atsakomybę siejome tik su terminu „nusikaltimas“. Naujame BK, be nusikaltimo, įvesta „baudžiamąjo nusižengimo“ sąvoka. Kartu atsirado nauja „nusikalstamos veikos“ sąvoka. BK nusikalstamos veikos skirstomos į nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus. Šios naujovės tikslas – išvengti dviejų rūšių –

baudžiamosios ir administracinės teisinės atsakomybės už tą pačią veiką. Veika turi turėti aiškų teisinį statusą ir būti įvardyta arba kaip nusikalstama ir numatyta BK, arba kaip administracinis teisės pažeidimas, užtraukiantis administracinę atsakomybę. Dvigubas veikos statusas – už tą pačią veiką, atsižvelgiant į aplinkybes, galima ir baudžiamoji, ir administracinė atsakomybė – nepatogus taikant įstatymą, be to, jis dažnai sukelia dvigubos atsakomybės už tą pačią veiką problemų, nes administracinę ir baudžiamąją jurisdikciją vykdo skirtingos, viena nuo kitos nepriklausomos, savo veiklos nekoordinuojančios, institucijos. Baudžiamojo nusižengimo kategorijos išskyrimas leidžia formuluoti nusikalstamos veikos požymius pagal vienos teisės šakos nuostatas, ir net pagal vieną BK straipsnį. Tačiau reikia turėti galvoje, kad baudžiamojo nusižengimo išskyrimas tam tikra prasme gali būti laikomas veikos kriminalizacija, nes už tai, už ką anksčiau iš dalies buvo numatyta administracinė atsakomybė, dabar gresia baudžiamoji atsakomybė. Nors ji bus daug švelnesnė negu už nusikaltimų padarymą, tačiau vis dėlto tai jau baudžiamoji atsakomybė. Ši naujovė pirmiausia bus taikoma nusikaltimams nuosavybei ir viešajai tvarkai. Dalinės kriminalizacijos pavyzdys gali būti BK 284 straipsnyje numatytas viešosios tvarkos pažeidimas, jis pakeitė chuliganizmo nusikaltimą. „Chuliganizmo“ termino naujame BK neliko. Tačiau veikos, atitinkančios chuliganizmo sampratą, liko. BK 284 straipsnis numato viešosios tvarkos pažeidimo sudėtį. Ši sudėtis sutampa su ATPK 174 straipsnyje numatyta nedidelio chuliganizmo administracinio teisės pažeidimo sudėtimi. Chuliganizmo termino ir nusikaltimo sudėties termino atsisakymo BK nereikia vertinti kaip chuliganizmo dekriminalizavimo. Veikos, atitinkančios chuliganizmo požymius, atsižvelgiant į kilusias pasekmes, naujajame BK atitinka nusikaltimų žmogaus sveikatai – nesunkaus sveikatos sutrikdymo, numatyto 138 straipsnio 2 dalyje, dėl chuliganiškų paskatų, nežymaus sveikatos sutrikdymo, numatyto 140 straipsnyje, ar viešosios tvarkos pažeidimo (284 str.) sudėtys. Baudžiamojo nusižengimo įvedimas reikalauja daryti reformas ATPK, šalinant iš jo tuos straipsnius, kurie dubliuoja baudžiamuosius nusižengimus. Tačiau praėjus vos keliems mėnesiams, kai įsigaliojo naujasis BK, pasirodė įstatymas, kuris iš esmės keičia šią vieną iš koncepcinių naujojo BK nuostatų. Viena vertus, įstatymų leidėjas atsisako naikinti administracinę atsakomybę už veikas, kurios naujajame BK įvardytos kaip baudžiamieji nusižengimai, palikdamas administracinę atsakomybę už daugelį veikų, kurios turi baudžiamojo nusižengimo sudėtį naujajame BK. 2003 m. liepos 4 d. įstatymu daroma BK 190 straipsnio „Turto vertės išaiškinimas“ pataisa – jis papildomas nuostata, kad turtas yra nedidelės vertės, kai jo vertė viršija 1 MGL ir neviršija 3 MGL. Taigi įsigaliojus šiam įstatymui vagystė, sukčiavimas, svetimo turto pasisavinimas ar iššvaistymas, jei pagrobto turto vertė neviršija 3 MGL, tampa ne nusikaltimu, o tik baudžiamuoju nusižengimu.

Kartu atkreiptinas dėmesys, kad „baudžiamojo nusižengimo“ sąvokos įvedimo negalima vienareikšmiškai vertinti kaip baudžiamosios kriminalizacijos plėtros. Kyšininkavimo arba papirkimo sudėtyse, kyšio, neviršijančio 1 MGL, įvardijimas baudžiamuoju nusižengimu neabejotinai švelnina baudžiamąją atsakomybę. Panaši padėtis susiklostys ir dėl naminės degtinės ir spirito gaminimo, laikymo, gabenimo, nes BK 201 straipsnio 3 dalis namų gamybos stiprių alkoholinių gėrimų gaminimą, laikymą, gabenimą neturint tikslo realizuoti priskiria prie baudžiamųjų nusižengimų.

Įvedus baudžiamąjį nusižengimą kyla klausimas dėl mažareikšmių veikų. Ar nedingsta ši sąvoka iš naujojo BK? Ne. Tačiau kartu atkreiptinas dėmesys, kad keičiasi mažareikšmės veikos samprata, juridinė prigimtis ir pripažinimo mažareikšme baudžiamoji teisinė reikšmė. Pagal 1961 m. BK veikos pripažinimas mažareikšme reiškė išvadą dėl nenusikalstamo tokios veikos pobūdžio. Tokias veikas padariusius asmenis teismai išteisindavo. Pagal naująjį kodeksą veikos pripažinimas mažareikšme nereikš jos kaip nusikalstamos veikos paneigimo. Pripažinimas veikos mažareikšme reikš jos pripažinimą nusikalstama, o tiksliau – nusikaltimu, nes tik dėl nusikaltimų bus galima kelti tokį klausimą. Pripažinęs veiką mažareikšme teismas turės teisę tokį nusikaltimą padariusį asmenį atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės ir vietoj bausmės jam taikyti baudžiamojo poveikio priemones. Tačiau tai nebus asmens išteisinimas – tai – proceso nutraukimas vadinamaisiais nereabilituojančiais pagrindais.

Didelės įtakos baudžiamajai politikai ir baudžiamajai represijai turės atsisakymas tokių ilgą laiką gyvavusių principinių nuostatų kaip baudžiamojo persekiojimo ir atsakomybės neišvengiamumas. Šias nuostatas naujajame BK keičia nukentėjusiojo nuožiūros plėtimo baudžiamajame procese principinė nuostata. Ši nuostata naujajame BK įgyvendinta suteikiant teisę nukentėjusiajam pačiam spręsti dėl baudžiamojo proceso pradėjimo, jo eigos ir rezultatų, atsisakant baudžiamojo persekiojimo dėl tam tikros dalies dažnai pasitaikančių nusikalstamų veikų, nustatant, kad ikiteisminis tyrimas ir bylos teisminis nagrinėjimas galimas tik esant nukentėjusiojo ar jo teisėto atstovo pareiškimui ar prokuroro reikalavimui. Ypač tai gali pasirodyti reikšminga nusikaltimų nuosavybei bei seksualinio apsisprendimo srityse – čia teisėsaugos institucijų darbo krūvis turėtų sumažėti.

Esminis naujojo BK pokytis neabejotinai yra pačios baudžiamosios atsakomybės priemonių humanizacija – baudžiamosios represijos švelninimas. Nors naujojo BK 42 straipsnis, palyginti su 1961 m. BK 22 straipsniu, numato gerokai daugiau bausmių rūšių, tai jokiu būdu nereikš baudžiamosios politikos griežtinimo. Naujojo BK normos, palyginti su senuoju BK, neabejotinai daugeliu atvejų numato švelnesnę baudžiamąją atsakomybę už BK numatytą nusikalstamą veiką. Tokią išvadą pačia bendriausia prasme lemia šios naujojo BK nuostatos:

- 1) naujajame BK atsisakoma papildomų bausmių, tuo tarpu didelė dalis 1961 m. BK sankcijų, be pagrindinių, numatė ir papildomas bausmes. Už vieną nusikalstamą veiką dabar galima tik viena bausmė. Atsisakymas papildomų bausmių net ir tais atvejais, kai 1961 m. BK ji buvo numatyta kaip alternatyvioji, daro įstatymą švelnesnį;
- 2) didelė dalis naujojo BK sankcijų formuluojamos kaip alternatyviosios. Daugumoje naujojo BK straipsnių sankcijų greta laisvės atėmimo bausmės numatomas areštas arba su laisvės atėmimu nesusijusios bausmės. Alternatyvias bausmes numatantis įstatymas visada bus laikomas švelnesniu už įstatymą, kurio sankcija numato vieną laisvės atėmimo bausmę neatsižvelgiant į jos dydį;
- 3) beveik visuotinai mažėja minimalūs bausmės dydžiai specialiosios dalies sankcijose arba bendrosios dalies straipsniuose dėl bausmės rūšių. Tai ypač turi įtakos laisvės atėmimo ir baudos bausmėms. Net ir palikus tokį pat maksimalų šių bausmių dydį įstatyme naujas įstatymas bus laikomas švelnesniu;
- 4) BK specialiojoje dalyje iš esmės sumažėjo kvalifikuotų nusikaltimų sudėčių. Tai įvyko dėl to, kad buvo atsisakyta tokių kvalifikuojančių požymių, kurie yra bendri daugumai nusikalstamų veikų ir kartojosi daugelyje BK straipsnių. Tai pasakytina apie nusikaltimo pakartotinumą ir bendrininkavimo formą. Šiems požymiams suteiktas atsakomybę sunkinančių aplinkybių statusas, paprastai nesiejant jų buvimo su kvalifikavimu, o tik su bausmės skyrimu. Taigi naujojo BK nuostatos dėl veikų, kurios atitiko minėtus kvalifikuojančius požymius, bus švelnesnės.

Naujajame BK atveriamos galimybės plačiau taikyti bausmės vykdymo atidėjimą. Senojo BK 47¹ straipsnis numatė galimybę atidėti bausmės vykdymą tik pirmą kartą nuteistam asmeniui, be to, padariusiam tik nesunkų nusikaltimą ir nuteistam tik laisvės atėmimo bausme, o 2000 m. BK numato galimybę atidėti paskirtos bausmės vykdymą ne tik pirmą kartą nuteistajam, bet ir recidyvistui, be to, bausmės vykdymo atidėjimas galimas padarius nesunkų ir apysunkį nusikaltimą. BK 92 straipsnis nepilnamečiui asmeniui numato dar liberaleresnes bausmės vykdymo atidėjimo sąlygas, palyginti su 1961 m. BK 47¹ straipsnio nuostatomis.

Naujasis BK gerokai išplečia teises galimybes atsisakyti baudžiamosios represijos atleidžiant nusikalstamą veiką padariusį asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės ir vietoj baudžiamosios atsakomybės priemonių taikyti baudžiamojo poveikio priemones. Atsiranda naujų atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšių, pavyzdžiui, atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės esant atsakomybę lengvinančių aplinkybių (BK 39 str.), perduodant kaltininką pagal laidavimą (BK 40 str.). Be to, atleidimo pagrindai formuluojami taip, kad plečiasi nusikalstamų veikų, dėl kurių įstatymas suteikia teisę atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės, sąrašas, mažesni reikalavimai keliami asmenybei (suteikiama

teisė atleisti nuo atsakomybės ne tik asmenis, pirmą kartą padariusius nusikalstamas veikas, bet ir asmenis, nusikaltusius pakartotinai).

Kita vertus, negalima vienareikšmiškai teigti, kad naujajame BK absoliučiai vyrauja švelninimo tendencijos. Yra ir atvirkštinių – atsakomybės griežtinimo – pavyzdžių. Griežtėja bausmės skyrimo už kelis nusikaltimus taisyklės, įtvirtintos BK 63 straipsnyje. Griežtėja atsakomybė už smurtinius nusikaltimus – tyčinį nužudymą be kvalifikuojančių požymių (BK 129 str. 1 d.), tyčinius nužudymus esant lengvinančių aplinkybių, neatsargų gyvybės atėmimą, sunkų ir nežymų sveikatos sutrikdymą, kontrabandą, daugelį nusikalimų nuosavybei.

Kartu negalima nematyti jau dabar kylančių diskusijų ir net dėl pernelyg švelnių naujojo BK nuostatų. Tos diskusijos kai kada jau materializuojasi. Dar neįsigaliojus BK padidinta sankcija už kontrabandą bei automobilio vagystę [8].

Kaip jau minėta, naujojo BK normos, palyginti su senuoju BK, neabejotinai daugeliu atvejų numato švelnesnes baudžiamosios atsakomybės priemones už BK numatytas nusikalstamas veikas. Ši išvada turi reikšmės ne tik ateities byloms. Šis baudžiamosios politikos posūkis turės didelės praktinės reikšmės taikant baudžiamosios atsakomybės priemones asmenims, padariusiems nusikalstamas veikas prieš įsigaliojant naujam BK. 2000 m. BK 3 straipsnio „Baudžiamojo įstatymo galiojimo laikas“ 1 dalis skelbia, kad veikos nusikalstamumą ir asmens baudžiamumą nustato tos veikos padarymo metu galiojęs baudžiamasis įstatymas. Nusikalstamos veikos padarymo laikas yra veikimo (neveikimo) laikas arba baudžiamojo įstatymo numatytų padarinių atsiradimo laikas, jeigu asmuo norėjo, kad padariniai atsirastų kitu laiku. Kita vertus, naujojo BK 3 straipsnio 2 dalis nustato, kad veikos nusikalstamumą panaikinant, bausmę švelninantis arba kitokiu būdu nusikalstamą veiką padariusio asmens teisinę padėtį palengvinantis baudžiamasis įstatymas turi grįžtamąją galią, t. y. taikomas prieš tokiam įstatymui įsigaliojant nusikalstamą veiką padariusiems, taip pat atliekantiems bausmę bei turintiems teistumą asmenims. Tuo tarpu baudžiamasis įstatymas, nustatantis veikos nusikalstamumą, griežtinantis bausmę arba kitaip sunkinantis nusikalstamą veiką padariusio asmens teisinę padėtį, neturi grįžtamosios galios, išskyrus šio straipsnio 3 dalyje numatytus atvejus. Dėl to pirmame naujojo BK taikymo etape dėl didelės dalies veikų, kurios padarytos iki 2003 m. gegužės 1 d., ir ikiteisminio tyrimo metu, ir nagrinėjant bylas teismuose teks taikyti BK 3 straipsnio 2 dalies nuostatas, kvalifikuoti pagal naujojo BK straipsnius, o jei jos jau buvo kvalifikuotos pagal 1961 m. BK straipsnius, perkvalifikuoti veikas pagal naujojo BK straipsnius. Gerokai daugiau darbo teisėsaugos pareigūnų laukia dėl tų asmenų, kurie iki 2003 m. gegužės 1 d. buvo teismų nuteisti ir jų bylos yra apeliacinės, kasacinės instancijos teismuose arba nuosprendžiai yra vykdomi. Remiantis 2002 m. spalio 29 d. įstatymu „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII–1968, Baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX–785, ir Bausmių vykdymo kodekso, patvirtinto 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX–994, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymo“ bei Baudžiamojo proceso kodekso 362¹ straipsniu teismų sprendimai turės būti peržiūrėti ne tik teismų ar prokurorų iniciatyva, bet ir dėl pačių nuteistųjų iniciatyvos [11].

Kartu atkreiptinas dėmesys į BK 3 straipsnio nuostatų taikymo metodiką. Sprendimų peržiūrėjimas skirsis nuo ligšiolinės praktikos reaguojant į įstatymų pakeitimus ir taikant 1961 m. BK nuostatas dėl įstatymų galiojimo laike. Jau priimtų teismų sprendimų peržiūrėjimas taikant naujojo BK normas (t. y. švelnesnį įstatymą) apims du etapus: 1) veikos perkvalifikavimą pagal naujojo BK atitinkamą straipsnį ir 2) bausmės paskyrimą. Tai numato ir anksčiau minėto įstatymo bei jo pakeitimo įstatymo, priimto 2003 m. birželio 19 d., 10¹ straipsnis „Bausmės skyrimas perkvalifikavus nusikalstamą veiką pagal naująjį Baudžiamąjį kodeksą“, kuriame nustatyta, kad jeigu nusikalstama veika, padaryta iki 2003 m. gegužės 1 d., perkvalifikuojama pagal naująjį BK, skiriamos naujajame BK numatytos bausmės ir taikomos jų skyrimo taisyklės. Iki šiol taikant 1961 m. BK 7 straipsnį būdavo keičiamos tik bausmės, mažinamas paskirtos bausmės dydis. Dabar taikant naujojo BK 3 straipsnio 2 dalies nuostatas pirmiausia veika reikės perkvalifikuoti pagal naujojo BK straipsnį, o tada skirti bausmę, nes vien tik mažinti jas neperkvalifikavus taps neįmanoma dėl kitokios sankcijos

konstrukcijos (bus numatoma daugiau alternatyvių bausmės rūšių, be to, panaikinamos papildomos bausmės, naujos bausmių rūšys).

Kartu atkreiptinas dėmesys į dar vieną dalyką: nereikia maišyti švelninančio veikos baudžiamumą įstatymo taikymo su realiu bausmės švelninimu. Teismai perkvalifikuos veiką pagal naujojo BK straipsnį, pagal straipsnio sankciją paskirs bausmę. Tačiau BK 3 straipsnio taikymas nereiškia, kad nauja paskirta bausmė kaltininkui neišvengiamai turi būti švelnesnė. Tai jau antrinis klausimas, kuris priklausys ne tik nuo naujojo įstatymo sankcijos turinio, bet nuo teismo nuožiūros. Teismas bausmę skiria vadovaudamasis BK 54 straipsniu ir kitais BK VII skyriaus „Bausmės skyrimas“ straipsniais. Jei jis manys, kad pagal senąjį įstatymą paskirtos bausmės dydis, atsižvelgiant į padarytos veikos pavojingumą, kaltininko asmenybę, atsakomybę sunkinančias ir lengvinančias aplinkybes, yra teisingas, t. y. teismas skirtų tokią pat bausmę ir nusikalstamą veiką padarius po 2003 m. gegužės 1 d., jis paskirs tokią pat bausmę, kokia jau buvo paskirta pagal 1961 m. BK straipsnį. Tačiau vadovaudamasis BK 3 straipsnio nuostatomis teismas perkvalifikuos veiką į naujojo BK atitinkamą straipsnį.

Nors iš pirmo žvilgsnio BK 3 straipsnio 2 dalies nuostatos gana aiškios, iš tikrųjų ne visada bus lengva padaryti išvadą, ar naujasis įstatymas iš tikrųjų yra švelnesnis. Lygindami senojo ir naujojo BK nuostatas teisėsaugos institucijos ir teismai susidurs su daugeliu problemų.

Situaciją vienareikšmiškai vertinti veikos baudžiamumo požiūriu bus gana sudėtinga tais atvejais, kai pagal vieną to paties BK straipsnio dalį baudžiamumas švelnės, pagal kitą, atvirkščiai, griežtes. Tokiais atvejais veikos perkvalifikavimas priklausys nuo to, kokiai naujojo BK straipsnio daliai atitiks iki 2003 m. gegužės 1 d. padaryta veika.

Kartais naujasis įstatymas mažindamas laisvės atėmimo bausmės minimumą didina jo maksimumą. Antai naujojo BK 135 straipsnio 1 dalis už sunkų sveikatos sutrikdymą numato laisvės atėmimo bausmę iki 10 metų, tuo tarpu 1961 m. BK 111 straipsnio 1 dalis numatė laisvės atėmimo nuo dvejų iki septynerių metų bausmę. Tokiais atvejais sprendžiant veikų perkvalifikavimo klausimus naudinga pasiremti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2002 m. gruodžio 22 d. nutarimo „Dėl teismų praktikos taikant BK 3 str. nuostatas dėl baudžiamųjų įstatymų galiojimo laiko atžvilgiu“ 15 punktu. Tais atvejais, kai naujasis baudžiamasis įstatymas sumažina minimalią atitinkamos bausmės ribą ir kartu padidina maksimalią, negalima išsakyti vienareikšmiškai pasakyti, ar naujasis įstatymas yra švelninantis baudžiamumą, ar jį griežtinantis. Šis klausimas gali būti išspręstas tik priimant nuosprendį arba nutartį atsižvelgus į padaryto nusikaltimo pavojingumą, kaltininko asmenybę ir kitas bylos aplinkybes, turinčias reikšmės skiriant bausmę. Jeigu atsižvelgiant į padaryto nusikaltimo pavojingumą, kaltininko asmenybę ir kitas bylos aplinkybes, turinčias reikšmės skiriant bausmę, jam gali būti paskirta bausmė, beveik atitinkanti minimalią naujojo įstatymo sankcijoje numatytą bausmę, šis įstatymas kaltininkui yra švelnesnis, taigi remiantis BK 7 straipsnio 2 dalimi (naujo BK 3 str. 2 d.) veika kvalifikuojama ir bausmė skiriama būtent pagal šį įstatymą. Jeigu atsižvelgiant į padaryto nusikaltimo pavojingumą, kaltininko asmenybę ir kitas bylos aplinkybes, turinčias reikšmės skiriant bausmę, kaltininkui gali būti paskirta bausmė, didesnė negu senajame įstatyme numatyta maksimali jos riba, naujasis įstatymas kaltininkui yra griežtesnis, taigi pagal BK 7 straipsnio 3 dalį jis neturi grįžtamosios galios. Tokiu atveju veika kvalifikuojama ir bausmė skiriama pagal įstatymą, galiojusį veikos padarymo metu [12]. Šia taisykle reikėtų vadovautis ir tais atvejais, kai, viena vertus, naujojo BK straipsnio sankcijoje atsiranda alternatyvi laisvės atėmimui bausmė, tačiau, kita vertus, laisvės atėmimo bausmė didėja.

Įsigaliojus naujam BK atsiranda ir naujų problemų, kurių teisėsaugos pareigūnams anksčiau dar neteko spręsti. Gana sudėtingų problemų iškyla tais atvejais, kai naujasis įstatymas griežtina padarytos veikos baudžiamumą, tačiau numato asmens teisinę padėtį lengvinančias nuostatas. Neretai specialiosios dalies straipsnio sankcija už padarytą nusikalstamą veiką numato griežtesnę bausmę, palyginti su 1961 m. BK nuostatomis, tačiau naujasis BK suteikia teisę atleisti tokį asmenį nuo bausmės taikant bausmės vykdymo atidėjimą (BK 75 ar 92 str.) ar net atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius (BK 38 str.). Tokiais atvejais vėl susiduriame su prieštaringu įstatymu. Taikyti ar

ne naujojo BK nuostatas tokiais atvejais sprendžia teismas atsižvelgdamas į visas bylos aplinkybes. Jei pagal bylos aplinkybes asmeniui gali būti pritaikytas bausmės vykdymo atidėjimas ar atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, teismas kvalifikuoja ar perkvalifikuoja veiką pagal naujojo BK specialiosios dalies straipsnį, numatantį griežtesnę bausmę, tačiau atleidžia asmenį nuo bausmės ar baudžiamosios atsakomybės. Jei konkrečioje byloje atsižvelgiant į kaltininko asmenybę ir kitas bylos aplinkybes atleidimo klausimo nekyla, kaltininko veika kvalifikuojama ir bausmė skiriama pagal senojo BK atitinkamą specialiosios dalies straipsnį.

Be abejo, visų galimų atvejų viename straipsnyje neišvardysi. Į daugelį kylančių klausimų atsakymą duos teismų praktika. Todėl tokiomis sąlygomis didėja Lietuvos Aukščiausiojo Teismo vaidmuo, ypač kolegijų nutarčių, priimamų sprendžiant konkrečias kasacines bylas, reikšmė.

Išvados

Naujasis BK dekriminalizuoja daugelį veikų, kurios laikytos nusikalstamomis ir užtraukdavo baudžiamąją atsakomybę. Dalis veikų lieka nusikalstamos, bet jos įgyja ne nusikaltimo, o baudžiamąjį nusižengimo statusą. Apskritai naujasis BK numato švelnesnes sankcijas už padarytus nusikaltimus. Tačiau galima pastebėti ir priešingų tendencijų. Atsiranda naujų nusikalstamų veikų sudėčių, griežtėja sankcijos už kai kurias nusikalstamas veikas. Taigi nors vyrauja bendra tendencija – baudžiamosios atsakomybės priemonės švelninamos, negalima daryti vienareikšmės išvados, kad naujasis BK vien tik siaurina baudžiamosios teisės taikymo sritį ir vien tik švelnina baudžiamosios atsakomybės priemones. Pagaliau tai nėra naujojo BK tikslas. Baudžiamoji politika turi būti subalansuota: būtina atsaisyti nepagrįstai griežtų bausmių, tačiau baudžiamoji politika neturi būti per daug liberali. Juk kodeksas priimamas ne nusikaltėliams ginti, o visuomenės narių labui.



LITERATŪRA

1. Plačiau žr. **Piesliakas V.** Baudžiamoji politika Lietuvoje po 1990 metų ir jos tendencijos // Jurisprudencija: LTU mokslo darbai. Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 1999. Nr. 13 (5).
2. **Valstybės** žinios. 2002 Nr. 112–4970.
3. **Valstybės** žinios. 1996. Nr. 92–2150; 1998. Nr. 67–1937.
4. **Valstybės** žinios 1999. Nr. 106–3059.
5. **Valstybės** žinios. 2001. Nr. 91–3188.
6. **Valstybės** žinios. 1993. Nr. 26–597.
7. **Valstybės** žinios. 2000. Nr. 30–826.
8. **Valstybės** žinios. 2003. Nr. 38–1733.
9. **Valstybės** žinios. 2003. Nr. 74–3423.
10. Žr. **Lietuvos** Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2k–611/2002 // Teismų praktika. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. 2002. Nr. 18.
11. **Valstybės** žinios. 2002. Nr. 112–4970.
12. **Teismų** praktika. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. 2002. Nr. 18.



Penal Code of Lithuania and Legal grounds of the new Criminal Policy

Prof. habil. dr. Vytautas Piesliakas

Law University of Lithuania

SUMMARY

The article deals with problem of criminal policy after taking into action provisions of the new Penal Code of Lithuania, adopted in September 26, 2000. The author starts describing the directions in criminal policy after proclaiming independence in 1990 till 2000. He points out two periods: first 1990–1997 and the second 1998–2003. 1997–1998 was crucial time of change in criminal policy.

The author touches upon and investigates problems emerging due to criminalization and decriminalization of particular offences in the new Code. He provides patterns of deeds that are not included in the new Penal Code. Further the author provides examples and arguments why he finds that the new Penal Code provides for the grounds for more modest criminal policy. They are following: 1. The new Penal Code abolishes supplementary penalties and provides for the rule – one penalty for one offence. 2. As a rule sanctions for particular offences include two or more alternatives to imprisonment. 3. Minimum term of imprisonment for particular offences is lowered and in major sanctions is three months.

The author investigates impacts of notion of criminal offences on criminal policy. He comes to conclusion that in some cases notion of criminal offence can be considered as tightening of criminal policy, but in other cases it can be considered as a step towards more lenient criminal policy.

Further the author investigates the impact of new provisions of the Code on particular categories of offenders. He observes the cases are still in courts or have been already resolved and outcome of the new Code towards such an offenders.

The author deals with the provisions of the article 3 of the Penal Code on temporal validity of criminal laws. He draws particular attention to the gaps in the new Penal Code and their consequences after making amendments to the Penal Code by the Law of July 4, 2003.

He pays attention to the most difficult situations when applying provisions of the article 3 of the Penal Code.

